

Nykysuomen ABC-kirja

Nykysuomen perussanakirja. Näytevihko, ABC. Toimitus: JOUKO VESIKANSA, KAARINA KAREMO, ARVO KEINONEN, TARU KOLEHMAINEN, RITVA SALONEN, SILVA SOLA. Neuvottelukunta: MATTI SADENIEMI, TOIVO VUORELA. Nykysuomen laitos. Helsinki 1972. 237 s. (Moniste.)

Nykysuomen sanakirjan toista tulemista enteilee keväällä 1972 ilmestynyt Nykysuomen perussanakirjan näytevihko. Suurelle yleisölle tarkoitetun Nykysuomen sanakirjan yksiosaisen lyhennelmän tarve on ollut tiedossa Nykysuomen sanakirjan toimitusajoilta asti, ja se mainitaan mm. »Kansallisten tieteiden kehittämissuunnitelmassa 1966—80». Sanakirjan toimittaminen alkoi maisteri Jouko Vesikansan laatiman työsuunnitelman mukaisesti keväällä 1971, ja sen arvellaan kestävän vielä 4—6 vuotta.

Nykysuomen perussanakirjan (seuraavassa NPS) näytevihko sisältää a-, b- ja c-alkuiset sanat, joista on kertynyt n. 1 130 päähakusanaa. Valmiiseen sanakirjaan arvellaan tulevan kaikkiaan n. 80 000 hakusanaa eli vähemmän kuin puolet Nykysuomen sanakirjan (seuraavassa NS) hakusanojen määrästä. Sivuja NPS:aan tulee n. 1 150 eli noin neljäsosa NS:n sivumäärästä.

Tärkein NPS:n aineslähteistä on NS:n alkuperäinen n. 4,2 miljoonan sanalipun kokoelma. Uutta kielenainesta on saatu n. 200 000 sanalipun suuruisesta kartuntakokoelmasta ja ns. uusimmasta kartuntakokoelmasta, jossa on poimintoja mm. nykykirjailijoiden teoksista sekä sanoma-, kuva- ja aikakauslehdistä. Niinpä NPS:sta saattaa löytää esim. Huovisen, Joenpellon, Linnan, Mannerin, Saarikosken, Salaman tai Vartion teoksissaan käyttämää kieltä, poimintoja päivälehdistä tai esimerkkivirkkeitä vaikkapa Annasta, Antennista, Elannosta, Monalisasta tai Suomen Kuvalehdestä. NPS:ssa on aineksia myös erikoisalojen uusimmista sa-

nakirjoista ja sanaluettelosta sekä tietojen ammattikirjoista.

NPS:n näytevihko noudattelee pääpiirteittäin NS:aa. Näin on hakusanojen, niiden selitysten ja niihin liittyvän esimerkistön laita. Näytevihosta on kuitenkin jätetty pois esim. melkein kaikki sellaiset sanat, jotka NS:n mukaan ovat harvinaisia, vanhentuneita, murteellisia, kansanomaisia tai runokielisiä. Samoin näytevihosta puuttuu paljon NS:ssa olevaa erikoisalojen, nähdäkseni varsinkin humanististen alojen, sanastoa. Erittäin paljon harvinaisia tai merkitykseltään itseltään selviä NS:ssa mainittuja johdoksia ja yhdyssanoja on jätetty näytevihosta pois. Monet interjektiot ja kaikki lyhenneet on niin ikään poistettu.

NPS:n näytevihossa on uusia, NS:sta puuttuvia päähakusanoja 417. Näiden hakusanojen luettelo näytevihon lopussa kuvastaa kiintoisalla tavalla suomen kielen ja suomalaisen elämänmuodon muuttumista. Suuri osa uusista hakusanoista on tekniikan alalta, esim. *ajovalot, akseliteho, aliohjautuva, atomireaktori ja betonintärytin*. Hyvin uusia ja ainakin radiotekniikkaa tutemattomille outojakin lienevät sellaiset sanat kuin *ajastaa, ajastin, ajastus, avaintaa ja avainnus*. Mukaan on päässyt myös melkoinen joukko avaruustutkimusaiheista sanastoa, ei kuitenkaan NS:n täydennysosassa mainittu *astronautti*. Elinympäristömme autoistumista osoittanee se, että yli 8 % uusista hakusanoista — aina *ajoharjoittelusta autoturmaan* saakka — liittyy jollain tavoin autoihin tai autoliikenteeseen. Teknisen uudissanaston joukossa vaikuttaa melkeinpä liikuttavalta sellainen idyllinen uusi hakusana kuin *aironkolke*.

Monenlaista yhteiskunnallista sanastoa on syntynyt NS:n toimittamisen jälkeen. NPS:n näytevihkoon on otettu mm. seuraavat: *alityöllisyys, aluehallinto, -keskus ja -teatteri, ammatinvalinnanohjaus* (NS:ssa *ammattinnewonta*), *aseistakieltäytyjä, arabisissi, asialinja, asumiskustannukset, au-lapsi, au-äiti, avoliitto ja avovankila*.

Noin 6 % uusista hakusanoista on koti-

talouden alalta, etupäässä ruokien ja juomien nimityksiä. Koko maassa tunnetta- neen jo sanat *coca-cola* ja *aprikoosikiisseli*, mutta miten mahtaa olla esim. *cayennen, chilin* ja *camembertin* laita?

Todisteita suomen kielen johto-opin elinvoimaisuudesta ovat mm. uudissanat *alistin* ja *aukaisin, ainoiskappale, ajantasainen* ja *allekkainen* sekä *ajettavuus* ja *avoimuus*, jos kohta omaperäisyys on kaukana hakusanoista *babysitter, background, beauty box, best man, bodybuilding, boy friend* ja *come back*.

Slangisanojakin on kelpuutettu mukaan, esim. *bailut, bileet* ja *bänks*. Niin kiehtovaa kuin slangi-ilmausten tutkiminen onkin, slangisanojen ottaminen sanakirjaan on — ellei yleisön kosiskelua, niin ainakin toivotonta taistoa niiden nopeaa vanhenemista vastaan.

On vaikea sanoa, mitä puutteita näytevihon uudissanastossa on. Joku ehkä kaipaa sanaa *algoritmi* — ja joukko-opin termistöä yleensäkin — joku toinen sanoja *aleatorinen* ja *bassorefleksikotelo*. Joku voi ihmetellä, miksi *afroaasialainen* on sanakirjassa mutta *afroamerikkalainen* ei. — Lähiaikoina ilmestyvä vierasperäisten sanojen luettelo sisältäne paljon NPS:sta puuttuvaa sanastoa, ja erikoisalojen sanastoa on joka tapauksessa etsittävä muualta.

Käsittääkseni on kolme pääsyötä, joiden vuoksi sana kannattaa ottaa yleisanakirjaan: 1) sanalla on suuri esiintymistiheys kielessä, 2) sana ei ole kaikkein tavallisimpia, mutta sen merkitys kaipaa selitystä, 3) sanan oikeinkirjoittaminen tuottaa vaikeuksia. — Suomen kielen sanojen frekvensseistä ei ole olemassa perustutkimuksia, mutta sormituntumalta voisi arvella, että ainakin puhunnassa esim. sellaisia näytevihosta puuttuvia sanoja kuin *aaltoalue, aamulämpö* ja *aamuvuoro* käytetään enemmän kuin mukaan kelpuutettuja sanoja *aaltovyöhyke, aamukylmä* ja *aamupuhde*. Näytevihosta puuttuvat myös sanat *airedalenterrieri, buurisota* ja (usein yksinään käytetty) *cum laude*, jotka tuskin ovat sen harvinaisempia tai selvämerki-

tyksisempiä kuin mukana olevat sanat *afgaaninvinttikaira*, *boksarikapina* ja *approbatuur*. On tosin myönnettävä, että näissä tapauksissa frekvenssierojen miettiminen ei maksa vaivaa.

Yhdyssanamuotoisten hakusanojen runsaus ihmetyttää paikoin. Esim. sentapaiset sanaryhmät kuin *aatelisarvo*, *-herra*, *-linna*, *-neiti*, *-neito*, *-suku*, *-säätty* ja *-vaakuna* tai *asvalltieritys*, *-katu*, *-päällyste*, *-teollisuus* ja *-tie* ovat näytevihossa selityksittä ja esimerkeittä. Mahtaako kumminkaan pelkästä sanojen olemassaolon ja kirjoitus-asun ilmoittamisesta olla sanakirjan käyttäjille hyötyä? Tämäntapaisia yhdyssanoja voitaisiin sanakirjasta kai nykyistäänkin vähentää ja antaa saatu tila merkitykseltään oudommille päähakusanoille.

Lyhenteitä näytevihossa ei ole hakusanoina, eikä niitä mainita sana-artikkeleissakaan. Lieneekö esikuvana ollut Bertil Molden *Illustrerad svensk ordbok*? Lyhenteiden paikkaa sanakirjassa puoltaa kuitenkin niiden runsaus kirjoitetussa kielessä ja se, että niiden kirjoittamisessa tehdään yllättävän paljon virheitä. Ainakin ulkomaisen sanakirjan käyttäjän luulisi pettyvän lyhenteiden puuttumisesta, ja mahtaako kaikkien suomea puhuvienkaan tiedossa olla esim. lyhenteiden *a*, *c* ja *cl* monimerkisyys? Lyhenteiden poistaminen näyttää myös johtaneen siihen epäloogisuuteen, että näytevihossa on vain monikirjaimisia sävelten nimiä, esim. *as* ja *cis*, mutta ei *a:ta*, *b:tä* eikä *c:tä*. — Kun NPS on tarkoitettu suurelle yleisölle, en malta olla kurillani muistuttamatta sen toimittajia ristisanatehtäviä ratkovista sanakirjan käyttäjistä. Heidän tarpeitaan olisivat palvelleet mm. hakusanat *aimu*, *alemanni*, *askari* ja *attila*.

Merkityksenselitykset ovat NPS:n näytevihossa tiiviimpiä kuin NS:ssa. Lyhyet selitykset ovat välistä kuitenkin kovin ylimalkaisia. Verrattakoon esim. näytevihon *clearing*-sanan merkityksenselitystä 'rahallaitosten keskinäisselvitys' NS:n määritelmään 'rahallaitosten keskinäisten saatavien (päivittäinen) selvitys 1. tasoitus tav. keskuspankissa pääasiallisesti t. kokonaan

kirjanpitotietä'. Joillekin sanoille on kirjattu uusia merkityksiä. Esim. *ahtautua* on saanut lisämerkityksen 'täytyä', *aine* merkityksenselityksen 'alkoholipitoisista ja huumausaineista' ja *bunkkeri* merkityksen 'laivan polttoaine- t. muu säiliö'. Joidenkin sanojen merkitys taas on NS:n toimitusajasta muuttunut. Niinpä esim. *bungalow* ei enää ole 'tav. Intiassa asuvien eurooppalaisten kevytrakenteinen, yl. yksikerroksinen huvila, myös sikäläinen vaatimaton majatalo' vaan yksinkertaisesti 'kevytrakenteinen yksikerroksinen omakotitalo'. Merkityksenselityksissä on silloin tällöin käytetty näppärästi apuna puhekielisyksiä, esim. *aaivistaa* »haistaa», *ajaa* »jahdata», *alamaissa* »siipi maassa». Kasvien ja eläinten latinankielisten nimien käyttämisestä merkityksenselityksinä on näytevihossa luovuttu. On kuitenkin hyvä muistaa, miten yleispäteviä nämä nimet ovat kansainvälisyytensä takia. Bertil Molden toimittamassa sanakirjassa latinankielisiä nimiä on käytetty.

NS:n esimerkistöä on näytevihkoa varuten karsittu ja ajanmukaistettu. Sanojen rektioita valaiseva esimerkistö on jonkin verran monipuolistunut. Esimerkistö on muuttunut mm. tähän tapaan: (NS) vain hakusana *aaltopituus* = *aallonpituus*, (näytevihko) *Olla jkn kanssa samalla aaltopituudella*; (NS, täydennysosa) pelkkä hakusana *aggressio*, (näytevihko) *Purkaa aggressioita*; (NS) *Ain'* on *laiska* oikeudessa, (näytevihko) *Luopua aikeestaan*; (NS) *hirsi-*, *jalka-*, *palsas-*; *metsä-*, *ranta-a*; *uurre-*, *elo-*, *jauho-*, *jyvä-*, *kala-*, *liha-*, *maito-*, *ruoka-*, *ruumen-*, *vaate-*, *verkko-*, *vilja-a*; *makuuaitta*, (näytevihko) *vilja-*, *vaateaitta*; (NS) *- - elikko*, *jonka aivo on puhkaistu*, *kaatuu vilauksessa*, (näytevihko) *Ottaa aivoon*; (NS) *Lentoliikenne tuottaa runsaasti ajansäästöä matkustaville*, (näytevihko) *Tietokoneiden tuottama ajansäästö*; (NS) *ammatti-*, *ihmis-*, *koti-*, *köyhä(i)n-* ja *ruoanapu*, (näytevihko) *kodinhoito-*, *äitiys-* ja *kehitysapu*; (NS) *Asuntokurjuus on kansakunnille vaarana sekä terveydellisessä että siveellisessä suhteessa*, (näytevihko) *Opiskelijoiden asuntokurjuus*; (NS) *Ballistisesti edullisia ammuksia*, (näytevihko)

Mannertenväliset ballistiset ohjukset.

Kielenhuollon kysymyksissä NPS on NS:aa vapaamielisemmällä kannalla. Näytevihossa on esim. sellaiset hakusanat kuin *asiakirjata* ja *aivopestä*, joita NS:aan ei ole hyväksytty. Näytevihon mukaan hakusanat *allamainittu*, *allaoleva* ja *allapäin* (mielialasta puheen ollen) voidaan kirjoittaa myös erilleen. NS:n ohje on jyrkempi: »par. 6». Hakusanojen *alunperin* ja *alunalkaen* kohdalla näytevihossa on ohje »tav:emmin 6», NS:ssa ohje »par. 6». Uutta kielenhuollon alalla ovat esim. sellaiset kirjoitusasut kuin *akasia*, *aralia* ja *araukaria* (NS:ssa aa:llisina), *apassi*, *attasea* ja *brosyyri* (NS:ssa š:llisinä) ja vaikkapa *asvalti* (NS:ssa *asfaltti*). Entistä enemmän on näytevihossa *abstrakti*, *aktiivi* -tyyppisiä lyhyitä adjektiiveja ja näihin pohjautuvia *abstraktius*, *aktiivius* -tyyppisiä substantiiveja.

Näytevihko poikkeaa NS:sta edukseen siinä, että alihakusanat on kirjoitettu lyhentämättöminä. Myös esimerkistöä olisi hakusanan systemaattisesta lyhentämisestä voitu luopua sentapaisen esimerkkien kuin *Hinnana*. ('hinnanalennus'), *Armona*. ('armonanoja') ja *Luotona*. ('luotonanto') yhteydessä. Sanojen äänneasut on näytevihossa usein annettu täydellisempinä kuin NS:ssa, esim. *bridge* (näytevihko) [bridš], (NS) [-dš t. -dž]; *cicero* (näytevihko) [sisero], (NS) [sis-]. Foneettista kirjoitusta on jonkin verran karkeistettu ja ääntämisohjeita muokattu suomalaisen suuhun sopivammiksi. Esimerkistö aiotaan NPS:aan laotoa muuta tekstiä pienemmällä nonparellikirjasimilla, mikä sekä säästää tilaa että varmaan myös selvittää sana-artikkeleita. NS:ssa käytetyistä risti- ja nuolimerkeistä on näytevihossa ilmeisesti luovuttu. Saman tien olisi saanut mennä myös yhtäläisyysmerkki, sillä sen normatiiviutta ei ole helppo arvata. Tarpeeksi selviä olisivat — kuten jotkut ovat ehdottaneetkin — maininnat »hylyttävä» ja »paremmin». Näitä voitaisiin vielä tehostaa pisteellä ja kaksoispisteellä. Luulisi tosin myös par.-lyhenteen kyllin helpoymmärteiseksi. Vastakohtan

merkkinä näytevihossa käytetään sulkeita, esim. *ansioapuoli*) (*haitta(puoli)*. Vastakaiset kulmasulkeet olisivat ehkä havainnollisemmat. Joidenkin vierasperäisten sanojen merkitys on annettu lainausmerkeissä, esim. *aamen* »totisesti» ja *approbatur* »hyväksytään». Puolilainausmerkit tuntuisivat tällaisissa tapauksissa sopivammilta, varsinkin kuin näytevihossa käytetään lainausmerkkejä myös puhekielisyysyhteydessä. Pääosa näytevihon esimerkeistä on ilman lähdemerkintää. Sananparsiviisuus sekä Raamatun ja virsikirjan katkelmat on kuitenkin varustettu lähdemerkein SL, SP, UT, VT ja VK. Toivoisi, että NPS:n esipuheessa mainitaisiin koko käytetty lähdeaineisto teokselta.

Päähakusanojen alle on näytevihossa ryhmitelty — ilmeisesti sanakirjan pysyttämiseksi mahdollisimman vähäisivuena — enemmän alihakusanoja kuin NS:ssa. Tämä ja hakusanojen ehdoton aakkosellisuus, mikä sinänsä tietysti on hakusanojen paras järjestys, aiheuttavat sen, että jotkut sanat ovat melko yllättävien päähakusanojen yhteydessä. Toivoa sopii, että sanakirjan käyttäjät ymmärtävät etsiä *aallonturtaajaa aallokas*-sanan kohdalta, *arkkitehtonista arkkipelagin* kohdalta, *avunantosopimusta avu*-sanan kohdalta ja *bensimiä bensan*-sanan kohdalta. Toisaalta esim. *antimateria* ja *biotyyppi* ovat joutuneet erilleen *antia* ja *bio*-alkuisista sanueistaan, *astioittain* erilleen *astia*-sanueesta ja *boksikaveri* erilleen *boksi*-sanasta. — Aakkosellinen lovihaakemisto sanakirjan sivureunassa muuten saattaisi olla paitsi edustava myös hyvin käytännöllinen lisä.

Tavoitteena on, että NPS:sta tulisi halpa ja helppokäyttöinen koko kansan sanakirja. NPS:n hinnasta ei ole tietoa; kestäähän sen valmistuminenkin vielä vuosia. Tilansäästö päämäärän takia sanakirja ei myöskään ole varauksettomasti helppokäyttöinen. Alkaa jopa epäilyttää, että NPS:sta tulee NS:aa sekä painoltaan että sisällöltään kevyempi sanakirja, jota huokeutensa tähden ostetaan, vaikka suurempi hyöty saataisiin NS:sta. On var-

maa, että NPS:aa tehdään kiitettävän perusteellisesti ja harkiten, mutta selvää lienee skin, että suurempi työntekijämäärä ehtisi enemmän ja tarkemmin seurata nykysuomen kehitystä ja käyttöä: poimia runsaammin uutta hakusanastoa, punnita huolellisemmin hakusanavalintoja, hankkia täsmällisempiä selityksiä erikoisalojen sanoille ja laajentaa esimerkkivalikoimaa.

Sanakirjan ilmestyminen on meillä ainakin toistaiseksi niin harvinainen tapaus, että NPS:sta ja sen tarpeellisuudesta edellä esittämiäni arveluja ei ole syytä pitää kovin painavina. Ehtiihän NS:n toimittamisen aikainen sukupolvi jo aikuistua uuden sanakirjan ilmestymiseen mennessä. Voi toivoa vain, että NPS ilmestytessään olisi mahdollisimman ajantasainen palvellakseen taas osaltaan ties miten kauan suomen kielen käyttäjiä.

Tulevan yksiosaisen nykysuomen sanakirjan koenimenä on Nykysuomen perus-sanakirja. Yhtenä nimiehdokkaana on Nykysuomen käyttösanakirja. Tuntuu siltä, että nyt jo, saati vuosikymmenien kulu-
tua, suomen kielen perussanakirjana pidetään Nykysuomen sanakirjaa. Uuden sanakirjan arvo ja tarpeellisuus ei mielestäni hiukkaakaan vähenisi, jos sen nimeksi tulisi Nykysuomen käyttösanakirja.

Raija Lehtinen